
1850-1900 YILLARI ARASI HİND YARIMADASI'NDAKİ İSLÂMÎ FİKİR AKIMLARI*

Dr. Durmuş BULGUR**

GİRİŞ

Arabistan-Hind Yarımadası İlişkileri

Arabistan ile Hindustan halkları birbirlerini eski zamanlardan beri tanıyorlardı. Her iki kavim arasında ticarî ilişkiler vardı. Arabistan Yarımadası, o zamanlar dünyanın en büyük ticaret yolları üzerinde olup Araplar, dünyanın ilk denizcileri idi.¹ Bunun için Araplar, doğu ile batı arasında bir köprü görevi görmekteydiler. Arapların gemileri, Bahreyn'den yola çıkarak Hind Yarımadası'nın güney sahilleri Mâlibâr ve Kârûmandal üzerinden Lankâ, Andîmân, Barmâ, Malâyâ ve Çîn'e kadar giderdi. Doğu ülkelerinden alınan mallar Arabistan'a getirilir, buradan da Şam sahillerine kadar kara yolu ile ulaştırılırdı. Daha sonra Arap gemileri, bunları batı ülkelerine ulaştırırdı.²

Araplar ile Hindustanlılar arasında büyük ölçüde zihnî birlik de vardı. Bunun için Hindustanlılar, Araplar ile kolayca kaynaşmışlardır. Dahası puta tapınma, tabiata tapınma, yıldızlara tapınma gibi hususlar, her iki kavimde

* Bulgur, Durmuş, 1850-1900 Yılları Arası Hind Yarımadası'ndaki İslâmî Fikir Akımları, A.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, D.D.E.B., Basılmamış Doktora Tezi, 1999.

** S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, D.D.E. Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Bu her iki bölge, özellikle Sindh ve güney Arabistan sahilleri birbirine o kadar yakındır ki aralarında ticarî ve diğer türden ilişkilerin kurulması kaçınılmazdı. İkrâm, Şeyh Muhammed, Ab-i Kevser, Lâhor, 1990 (14. bs.) s.19

² 'Abdu'r-Rasûl, Sâhibzâde, Târîh-i Pâk-o-Hind, Lâhor, 1964, (II. bl., Ahd-i Salâtîn), s.2; İkrâm, Şeyh Muhammed, a.g.e., s.20

yaygın olduğu gibi put haneleri de ortak idi. Nitekim bu ilişkiler, Hz. Muhammed'in (sav) bi'seti (gönderilişi) ile başlayan İslâm'ın tebliği faaliyetlerinde Müslüman Araplara uygun bir ortam sunmuş; Müslüman Araplar, gerek ticaret gerekse dinin tebliği faaliyetleri kapsamında Hind Yarımadası'na gelerek hatta yerleşerek İslâmiyeti yerli halka tebliğ etmeye başlamışlardır. Yarımada halkının hatırı sayılır bir kısmı, bu yolla İslâmiyet'i kabul ederek Müslüman olmuştur. Nitekim Muhammed b. Kâsım'ın seferinden sonra Hindistan'da İslâmiyet ile birlikte İslâmî ilimler de düzenli olarak yayılmaya başlamıştır. Müslüman Araplar, bu seferden sonra Sindh ve Multân bölgesinde sürekli ikameti seçmişler; onların dinî, siyasî, medenî, kültürel, lisanî ve ilmî tesirleri, kendiliğinden bölge sakinleri arasında yayılmaya başlamıştır.³

Müslüman Araplardan sonra Gaznelilerle devam eden Türk İslâm fetihleri, Bâbur'un (Zahirü'd-Din Muhammed) Delhi'yi fethi ile noktalanmıştır (1526). Bu tarihten 19. yüzyılın ilk çeyreğine yani İngilizlerin yarımadaya hakim olmaya başladıkları ilk dönemlere kadar buradaki Müslüman toplum, İslâmî inanç ve yaşayış bakımından çok kötü bir hale gelmiştir. Her ne kadar bu durum Emeviler döneminden beri bütün İslâm âleminde görüle gelmekte ise de Hind Yarımadası'nda batılların fiili müdahalesiyle Müslümanların kendi mezhep çatışmalarının da ötesinde farklı bir şekil almıştır. Hıristiyan misyonerlerin İslâm peygamberi ve O'nun öğretilerine karşı tenkit ve saldırıları büyük ölçüde cahil olan Hind halkının özelde Müslümanların İslâmiyet'ten yüz çevirerek ya Hindu ya da Hıristiyan olmalarına sebep olmaktadır.

19. Yüzyıla Genel Bir Bakış

Milâdi 19. yüzyıl, İslâm ülkelerinde zihnî huzursuzluk ve iç çekişmelerin yoğunlukta olduğu bir dönem olması itibariyle önemli bir yüzyıldır. Hindistan, bu huzursuzluk ve çekişmenin merkezi durumundaydı. Çünkü burada aynı anda doğu ve batı kültürü, eski ve yeni eğitim sistemi, İslâm ve Hıristiyanlık arasında şiddetli çatışmalar yaşanmaktaydı. Müslümanlar, 1857 Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra siyasî ve kültürel kölelikle karşı karşıya kalmışlardı. Bir yandan egemen ulus yani İngilizler, kendi kültürlerini genişletip yaymaya başlamış; diğer yandan Hindistan'ın dört bir tarafına dağılmış papazlar, Hıristiyanlık'ı tebliğ fırsatı bulmuşlardı. Onlar, Müslümanların inançlarını sarsmayı ve İslâm şeriatının kaynakları hakkında şüphe uyandırmayı kendilerine amaç edinmişlerdi. Müslüman âlimler ve Hıristiyan papazlar arasında yer yer münazaralar oluyordu.

³ Tarîf, Rûbinah, Multân kî Adbî-ve-Tahzîbî Zindigî min Sûfiyâ-yi İkrâm kâ Hissah, Multân, 1989, s.33-34

Müslüman âlimler, genel olarak Hıristiyanlık'a karşı İslâm'ın aklî ve ilmî üstünlüğünü ispatlamada başarı göstermekteydiler. Ancak netice olarak yine de mizaçlarda bir huzursuzluk, düşünce ve inançlarda bir sarsıntı meydana gelmekteydi.

Öte yandan İslâmî gruplar arasındaki ihtilaf, ürkütücü bir hâl almaya başlamıştı. Her bir grup, diğerini reddetmekteydi. Ateşli dinî tartışmalar olmakta, bunun neticesinde genellikle kavga, cinayet ve mahkemede hak arama hadiseleri meydana gelmekteydi. Bütün Hindistan'da dinî bir iç çatışma vardı. Bu durum, zihinlerde dağınıklık, ilişkilerde kopukluk ve mizaçlarda huzursuzluk meydana getirmişti. Ayrıca, âlimlere ve dine saygı da kalmamıştı. Diğer taraftan ham sufiler ve cahil dervişler, tarikat ve velâyeti çocuk oyuncağı haline getirmişlerdi. Onlar, şatâhat ve ilhamlarını büyük ölçüde yaymışlardı. İnsanlar, ilham iddiası, ilginç kerâmet ve müjde rivayetleriyle dolaşmaktaydılar. Bunların etkisiyle halk arasında sırlar, remizler, kerâmetler, gaybî haberler, rüyalar ve kehanetleri dinleme arzusu olağan üstü bir dereceye ulaşmıştı. Halk arasında bu tür şeyleri anlatanlar kabul görmekteydi. Ancak yine bunlar, halkın bu duygularını istismar etmekteydiler. İnsanların mizacı ve zihinleri anlaşılması imkansız her yeni şeyi kabule, her davet ve harekete yardıma, her rivayet ve hikayeyi tasdîke hazır olmuştu.

İşte böyle bir ortamda İngilizlerin bütün çabası, zaten siyasî hakimiyeti kaybetmiş olan Müslüman toplumun sosyal ve kültürel kısaca her açıdan köle olması ve benliğini kaybetmesi için Müslümanların millî hayatlarında meydana gelen fikrî çöküşü daha da hızlandırmaya yönelikti. Nitekim anılan yüzyılda bu mesele, Müslüman Hind toplumunda daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştı. Çünkü Hindular da, bu amaç için İngilizlerle iş birliği içine girmişlerdi.

FİKİR AKIMLARI

Müslüman Hind halkını, içinde bulunduğu buhrandan çıkarmak için değişik zamanlarda öncülüğünü alimlerin yaptığı bazı akımlar vücuda gelmiştir. Bu alimler, hem itikadî hem de amelî noktada Müslümanlara rehberlik etmeye çalışmış ve bu hususlarda eserler kaleme almışlardır. Bu alanda, 18. yüzyılda öne çıkan en önemli kişi hiç şüphesiz Şah Veliyyullah'tır. Şah Veliyyullah, 18. yüzyılda yaşamış olsa da başlattığı hareket sonraki yüzyılda ortaya çıkan (ve bizim konumuzu teşkil eden) fikir akımlarının beslendiği bir kaynak olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle Şah Veliyyullah'ın başlatmış olduğu ıslah hareketine sonra da buna bağlı olarak 19. yüzyılda ortaya çıkan fikir akımlarına değineceğiz.

a) Ehl-i Hadis Ekolü

Delhi, Türk Sultanlarının başkenti olmasının yanı sıra büyük bir dinî ve manevî merkez idi. Çünkü Şâh Veliyyullah ve âilesi, kargaşa ve dağınıklığın hâkim olduğu 18. yüzyılda Kur'ân ve Hadis eğitim ve öğretimini devam ettirmişlerdi. Ancak Lakhnov'da durum bundan biraz farklıydı. Lakhnov'daki Farangi Mahal ve Ders-i Nizâmiyye'de de pek çok saygın âlim olmakla birlikte bunların manevî etkileri o kadar yoktu. Çünkü Ders-i Nizâmiyye'de Kur'ân ve Hadis ilimlerine çok az yer verilmişti. Bunların yerine Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Kelâm, Sarf, Nahiv, Mantık, Felsefe ve Astronomi eğitimine önem verilmekteydi. Bu özelliğiyle Lakhnov, bütün Hindistan'da bu ilimlerde en büyük merkez sayılmaktaydı. Bunun aksine Şâh Veliyyullah ve oğulları, batınî ilimlere, Kur'ân, Hadis ve Ricâl'e öncelik vermekteydiler. Böylece Hindistan'da Hadis ilmini yayma çalışması, 18. yüzyılda Şâh Veliyyullah zamanında başlamıştır.⁴

Müslüman toplumun içine düştüğü kötü durumu iyi bir şekilde tahlil ederek onu ıslaha çalışan Şâh Veliyyullah Dehlevî, Kur'ân ve Hadis ilimlerinin yayılması için büyük çaba sarf etmiş; gerçek İslâm düşüncesi ve yaşantısını halka öğretmeye çalışmıştır. Nitekim Hindistan'da hadis ilminin yayılmasına vesile olan pek çok önemli kaynaktan birisi de Veliyyullahi ailesi olmuştur. Şâh Veliyyullah'ın babası Şeyh Abdu'r-Rahîm, Purânî Dillî'de Medrese-i Rahîmiye adıyla bir okul açmış ve bu sayede insanlar arasında hadise karşı bir meyil oluşmuştu. Ancak bu hareket, ülke genelinde bir etkiye sahip olamamıştı. Çünkü h.12. yüzyılın sonlarında Hind Yarımadası Müslümanları zayıflamış ve dağılmışlardı. Kur'ân ve hadis eğitimi yaygın olmadığı için taklit, şahsi görev sayılıyordu. Genel olarak Müslümanlar, bazı manevi hastalıklara yakalanmışlardı. Şeyh Abdu'r-Rahîm, böyle bir ortamda tam bir başarı elde edememişti. Ondan sonra oğlu Şâh Veliyyullah, Müslümanların manevî ve ahlâkî ıslahı için gayret göstermiş ve bu yolda kıymetli eserler yazmıştır.⁵

Şâh Veliyyullah, dört imamdan herhangi birinin mezhebine bağlı olmayı ve gurupçuluğu kabul etmiyordu. Onun görüşlerinden etkilenenler, iki gruba ayrıldılar. Birinci gurup, bid'ati terk etmiş, hanefiliği bırakmış ve hadisi merkez kabul etmiştir. Şâh Abdu'l-'Azîz ve kardeşleri ve onlara tabi olanlar bu guruptandır. İkinci gurup, bid'ati terk etmekle birlikte hanefiliği ve taklîdi de bırakmamışlardır. Bunlar, Şâh İsmâ'îl Şehid ve taraftarlarıdır.

⁴ Brelvi, Dr. 'İbâdat-Mehmûd, Seyyid Feyyâz, Târîh-i Adbiyât-i Musalmânân-i Pâkistân-o-Hînd, Pencâb University, Lâhor, 1971, c.8., s.32

⁵ Dâr, Surayyâ, Şâh 'Abdu'l-'Azîz Muhaddis Dehlevî or Un kî 'İlmî Hidmât, İdâre-i Sakâfet-i İslâmiyye, Lâhor, 1991, s.295

Şâh Veliyyullah'ın metodu kendi metodlarından farklı olmasına rağmen bu her iki gurup, onu kendilerindenmiş gibi gösterirler.⁶

Şâh Veliyyullah'ın vefatından sonra takipçileri onun metodunu devam ettirmişlerdir. Bu tabaka, Ehl-i Hadis veya gayri mukallid adıyla meşhur olmuştur. Şâh Veliyyullah ve ailesinin yapmış olduğu çalışmalar ve açmış olduğu yol, kendilerinden sonra gelenlerin başlatmış oldukları ıslah ve bağımsızlık çabaları için hareket noktası olmuştur.

b) Devband Ekolü

Egemen ulusun duygu ve düşünce yönünden yerli halkı batılılaştırmak için çalıştığı ve Lord Macaulay'ın: "Bizim milyonlara varan tebamızla aramızda tercümanlık edecek bir topluluk oluşturmamız gerekmektedir. Bu, öyle bir topluluk olmalıdır ki kan ve renk açısından Hindli; ancak zevk, düşünce, kelimeler ve anlayış açısından İngilizler gibi olmalıdır."⁷ sözüyle amacı netlik kazanan bir eğitim politikasının güdüldüğü 19. yüzyıl İngiliz Hindistan'ında Mevlânâ Muhammed Kâsım Nânôtavî⁸ gibi bir âlim, Dâru'l-'Ulûm Devband'ı⁹ inşa ederek Lord Macaulay'ın sözüne karşı: "Bizim eğitimimizin maksadı, içlerinde İslâm kültür ve medeniyetine ait duyguların yeşerdiği, dinî ve siyasî açıdan İslâmî şuurun canlı olduğu, renk ve nesil açısından Hindistanlı, ancak duygu ve düşünce yönünden İslâmcı olan gençler yetiştirmektir." sloganıyla ortaya çıkmıştı.¹⁰

Dâru'l-'Ulûm Devband, Hâcî Seyyid 'Abid Hüseyin, Mevlânâ Zulfikâr 'Alî¹¹ ve Mevlânâ Fazlu'r-Rehmân 'Usmânî¹² tarafından h.1283/1866'da

⁶ Dâr, Surayyâ, a.g.e., s.307-308

⁷ Manglorî, Sayyid Tufayl Ehmâd, *Musalmânon kâ Roşan Mustakbil*, Hammâdu'l-Kutbî, Lâhor, s.171

⁸ H. 1248'de Nânota'da doğdu. Şah 'Abdu'l-Ğanî'den hadis dersleri aldı. Bir süre Anglo Arabic School'da Mevlânâ Memlûk 'Alî'nin öğrencisi oldu. 1857 ayaklanmasında bir süre Mekke'de kaldı. Daha sonra Hindistan'a döndü. Burada Hindular (Aryâ Samâciler) ve Hıristiyanlarla yaptığı münazaralarla çok meşhur oldu. 1857 ayaklanmasına fiilî olarak katıldı ve önderlik etti. Toplumdaki yanlış gelenek ve göreneklerden kaynaklanan sosyal bozulmayı gidermek için çalıştı. Yazdığı kitaplar ve yaptığı konuşmalarıyla Veliyyullahî Ekolü'nü açıklamış, yaymış ve İslâmî esasları aklî delillerle kelamcılara has bir tarzda sağlamlaştırmıştır. 4 Cemaziyyul-evvel h. 1297/1879'da Devband'da vefat etmiştir. İkrâm, Şeyh Muhammed, *Mevc-i Kevser*, İdâre-i Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1990, s.198-200; Tayyib, Kârî Muhammed, *Târîh-i Dâru'l-'Ulûm Devband*, Karâcî, 1972, s.53

⁹ Bu isim, "Devî" ve "Ban" kelimelerinden türemiştir. Önceleri Devîban olarak telaffuz edilirdi. Sonra kullanım fazlalığıyla "Dîban" denilmeye başlandı. Daha sonra kelamcıların tasarrufuyla Devband olmuştur. Rizvî, Sayyid Mehbûb, *Târîh-i Dâru'l-'Ulûm Devband*, Kutubhâne-i Merkez-i 'İlm-o-Adab, Karâcî, 1976-77, c.1,bl.1,s.129

¹⁰ Tayyib, Kârî Muhammed, a.g.e., s.18-19

¹¹ Mevlânâ Mehmûd 'Alî Hasan'ın babası idi. Delhi Koleji'nde Mevlânâ Memlûk 'Alî Nânôtavî'den (ö.1851) ders aldı. Birkaç yıl sonra Mîrath Eğitim Bakanlığı'nda müfettiş yardımcılığına atandı (1857). Arap Dili ve Edebiyatı'nı iyi derecede bilirdi. Dîvân-i

kurulmuştur.¹³ Dâru'l-'Ulûm Devband kurulduğu dönemde Hindustan'daki eski medreseler hemen hemen yok olmuştu. Çünkü İngilizler, Bağımsızlık Savaşı'na katılmak suçlamasıyla Müslümanlara acımasızca zulmetmekle kalmamışlar; Müslümanların kültür ve medeniyetlerini yok etmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Vakıflar zaptedilmiş; bu sebeple eski medreseler yok olmuştur. Yer yer mevcut olan medreseler ise, merkezi öneme sahip olmadıkları gibi akli ilimlere büyük önem verilmekteydi. Bu açıdan bakıldığında Devband, h.13/19. yüzyıldaki en büyük dinî eğitim ve ıslah hareketinin adı idi.¹⁴ Devband, 1857 Bağımsızlık Savaşı'nın başarısızlığa uğramasından sonra bu başarısızlığın telafi edilmesi amacıyla kurulmuştur.¹⁵ Çünkü 1857 kanlı inkılâbında Delhi şehri yağmalanıp siyasi gücünü de kaybedince, ilimde merkez olma özelliğini yitirmiş ve ilim ehli şehirden ayrılmak zorunda kalmıştı. O dönemde temel görüş, Müslümanlara dinî şuur kazandırmak ve onların millî birliğini tesis etmek için bir dinî ve ilmî medrese kurulması şeklindeydi. İşte bu merkezî fikir ışığında medresenin kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁶

Günümüzden 150 yıl önce halktan alınan yardımlarla bir eğitim kurumunun tesis edilmesi (özellikle, bu gibi medreselerin İslâm Devleti tarafından tahsis edilen vakıflar kanalıyla desteklenmesi geleneğinin 1857 Bağımsızlık Savaşı'yla son bulduğu bir dönemde) şaşırtıcı bir durum idi. Nitekim o dönemde halktan alınan yardımlarla medreseler kurma uygulaması son derece başarılı neticeler vermiştir.¹⁷

Devband'ın senedi, Veliyyullahî Ekolüne dayanır.¹⁸ Yani Devbandilik, Veliyyullahi Ekole bağlı olarak Kâsımî düşünce tarzının adıdır. Muhammed

Hamâsah'yı Tashîlu'd-Darâsah, Divân-i Mutanabbî'yi Tashîlu'l-Bayân, Sab'ah-i Mu'allakah'ı at-Ta'likâtu 'alâ's-Sab'îl-Mu'allakât, Kasîdah-i Burdah'ı İtru'l-Vardah adıyla Urduca şerh etmiştir. Ma'ânî ve beyanda Tazkiratu'l-Balâğat ve matematikte Tashîlu'l-Hisâb (1852) adlı eserleri yazmıştır. 1904'te vefat etmiştir. Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., c.1, bl.1, s.123-124

¹² Delhi Koleji'nde Memlûk 'Ali'den ders aldı. Urduca ve Farsça şiir söylerdi. Eğitim Bakanlığında müfettiş yardımcılığında görev yaptı. 1857'de Brelî'de müfettiş yardımcısı idi. 1907'de vefat etmiştir. Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., c.1, bl.1, s.125

¹³ Tayyib, Kârî Muhammed, "Kiyâm-i Dâru'l-'Ulûm kâ Pas Manzar or Esbâb-i Tâsis", Karâçî, 1980, (Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., içinde, s.12-13); Nadvî, Mevlevî Muhammed İshâk Calîs, Târîh-i Nadvatu'l-'Ulamâ, Lakhnov, 1983, c.1, s.43-44; İkrâm, Şeyh Muhammed, a.g.e., s.,206-211

¹⁴ Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., c.1, s.57-58

¹⁵ Tayyib, Kârî Muhammed, "İlhâmî Madrasa or Us kâ İlhamî Maktab-i Fikr", (Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e. içinde, c.1, s.44)

¹⁶ Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., c.1, bl.2, s.148-149

¹⁷ Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., c.1, bl.2, s.151-152

¹⁸ Yani burada Farangî Mahal'deki gibi bütün vakit mantık, sarf, nahiv ve fıkha ayrılmaz, aynı zamanda hadise de özel bir önem verilir. Bilgi için bk. İkrâm, Şeyh Muhammed, Mevc-i Kevser, s.208; Tayyib, Kârî Muhammed, "Dâru'l-'Ulûm kâ Silsile-i Sanad", (Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., içinde, s.23)

Kâsım Nânotavi'nin vefatından sonra medresenin idaresini üstlenen Raşîd Ehmad Gangohî¹⁹, Kâsımî düşünce tarzı ile birlikte medresenin öğretilerine fikhî bir renk katmıştır.²⁰

Devband, Kur'an ve sünnet ile icma ve kıyasa dayalı olan ehl-i sünnet ve'l-cemaat fırkasındandır. Dînen müslim, mezheben Hanefî, meşreben sufi, kelâmda Eş'arî, tasavvufta Çiştî, fikren Veliyullahî, usûlen Kâsımî, furûen Reşîdî ve nisbeten Devbandî'dir.²¹

Dâru'l-'Ulûm Devband, (Nedve gibi) müfredatı ıslah etme iddiasıyla ortaya çıkmamıştı. Ancak, dinî ve ilmî alanda büyük hizmetler vermiştir.²² İngiliz misyonerlere, Aryâ Samâcîlere²³ ve Mîrzâîlere (Kâdyânîler)²⁴ karşı bu ekolün âlimleri yazılı ve sözlü olarak cevap vermişlerdir.²⁵

¹⁹ Hacı İmdâdullah'ın halifesi idi. 1826'da Gangoh'ta doğdu. Dayısından Farsça kitaplar okudu. Daha sonra Mevlevî Muhammed Bahş Râmpûrî'den sarf ve nahiv okudu. 1845'te Delhi'ye gelerek Memlûk Ali'nin öğrencisi oldu. Makulata dair bazı kitapları Muftî Sadru'd-Dîn Âzurdah'dan okudu. Şâh 'Abdu'l-Ğanî Mucaddidî'den hadis dersleri aldı. 1857'de İngilizlere karşı Şâmlî'de savaştı. Savaştan sonra yakalanıp Sahâranpûr'da 9 ay hapsedildi. Esaretten sonra serbest kalarak Gangoh'ta eğitim-öğretim işlerine başladı. Muhammed Kâsım Nânotavi'nin vefatından sonra Devband'ın müdürü oldu. Dâru'l-'Ulûm Devband'ın kurucuları arasında sayılır. Hadis dersleri verirdi. Fıkıh ve tasavvufta da çok ilgilenirdi. H.1323/1905'te vefat etmiştir. İkrâm, Şeyh Muhammed, a.g.e., s.198; Tayyib, Kârî Muhammed, a.g.e., s.54; Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., c.1, bl.1, s.,126-129

²⁰ Tayyib, Kârî Muhammed, a.g.e., s.21

²¹ Tayyib, Kârî Muhammed, a.g.e., s.25; Tayyib, Kârî Muhammed, "İlhâmî Madrasa or Us kâ İlhamî Maktab-i Fikr", (Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., içinde, c.1, s.53); Dâru'l-'Ulûm Devband'ın mesleki ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., c.1, bl.3, s.,424-435

²² İkrâm, Şeyh Muhammed, a.g.e., s.208-209

²³ H.1341-42/1922-23 yılında en önemli olay, Şudhî ve Sangathan hareketleridir. Bunlar, Hindustan tarihinin en tehlikeli hareketi olan Aryâ Samâc Hareketi'nin parçası idiler. Bu hareketin amacı, İslâm'dan haberi olmayan bilgisiz Müslümanları Hindulaştırmaktı. Hindu-Müslim ittifadının mevcut olduğu bir dönemde bu hareketin başlatılmış olması çok manidardır. M.1920-22 yıllarında Hilafet Hareketi ve Congress'in karşılıklı yardım ve işbirliği ile ortaya çıkan Hindu-Müslim ittifakı, Hindustan'ın geleceğinde İngiliz iktidarı için tehlike oluşturmaya başlamıştı. Durumun nezaketini gören İngilizler, her iki grup arasına daha önce yaptıkları gibi nefret ve ayrılık tohumları ektiler ve bunda başarılı da oldular. Vali vekili, 1922'de Terk-i Mevâlât hareketinin önemli bir lideri olan Suvâmî Şar Dhânan'dı hapisten çıkarıp gizlice görüştüktan sonra serbest bırakır. Suvami Şar Dhanand, serbest kalır kalmaz Müslümanları Hindulaştırma çalışmalarına başlar. Diğer taraftan Dr. Münce, tamamen Hindulardan oluşan Sangathan topluluğunu kurar. Agrah, Mathrâ, Etah, Atâvah, Kânpûr, Farrûhâbâd, Gorgânvah ve Menpûrî bölgeleri bu hareketin önemli merkezleri idi. Bu hassas ortamda Dâru'l-'Ulûm Devband, All India National Congress'e müracaat ederek bu tehlikeli hareketin bir an önce durdurulmasını ister. Ancak, Devband tarafından yapılan çağrılara olumlu cevap verilmez. Bunun üzerine Devband, bu hareketlerin başladığı yerlere Müslüman tebliğciler göndererek tebliğ merkezleri kurmuş ve bu hareketlerin önünü büyük ölçüde kesmiştir. Özellikle Agrah'da yaşayan ve yeni Müslüman olmuşken bu hareketler sonucunda Hindulaştırılan 450 bin Halkânâlı Râcput, tekrar İslâm'a kazandırılmıştır. (Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., c.1, bl.2-3, s.,261-266; 494-496)

Devband, sadece ülke içerisindeki kurumlar ve şahsiyetler üzerinde etkili olmamış, aynı zamanda dış ülkelerdeki kurum ve şahsiyetler üzerinde de etkili olmuştur. Safarnâme-i Esîr-i Malta (Malta Esirinin Seyahatnamesi), Nakş-i Hayât (Hayatın Resmi), Tehrîk-i Şeyhu'l-Hind ve Tehrîk-i Reşmî Rumâl'ı (İpek Mendil Hareketi) inceleyince Devband'ın milli ve siyasî hareketinden Afganistan, Türkiye ve Hicaz'daki bazı önemli Şâhsiyetlerin etkilendiği anlaşılır.²⁶ O kadar ki, kuruluşunun üzerinden henüz 9 yıl geçmişti ki Devband'ın ünü, bütün İslâm ülkelerine ulaşmıştı. Nitekim h.1291/1874'te İstanbul'da çıkan ve İslâm âleminde önemli bir yeri olan "el-Cevâib" adlı bir dergi, ücretsiz olarak Dâru'l-'Ulûm Devband'a gelmeye başlamıştı.²⁷

Başlangıçta, küçük bir okul niteliğinde olan Devband Medresesi, daha sonraları Mevlânâ Kâsım Nânôtavî'nin buraya katılması ile bütün Hindustan'da en büyük dinî eğitim kurumu olmuştu. Modern ilimlerle bir ilgisi olmayan Devband Medresesi, Aligarh Kolej'ine muhalif idi. Eğitim metodunda Aligarh ile hiç bir münasebeti olmadığı gibi siyasî olarak da ona karşı idi. Devbandlı âlimler, siyasî olarak Osmanlı Hilafeti paralelinde İslâm birliği hareketinin savunucusu ve İngiliz Hükümeti'ne muhalif idiler. Ancak ictimâî ve ahlâkî alandaki ıslah çalışmalarında Devband ve Aligarh Hareketi az çok birbirine benzemektedir.²⁸

Aligarh Ekolü

1857 Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Müslümanlar arasında eziklik ve genel bir ümitsizlik hissi yayılmaya başlamıştı. Saygınlıklarını yitirmişlerdi. Egemen ulusun ihtişamı, yeni şartların getirdiği korku, başarısızlığın verdiği utanç, çeşitli şüphe ve suçlamalarla karşı karşıya kalmışlardı. Bu karmaşık ve nazik ortamda iki hareket ortaya çıkmıştı. Birincisi, önderliğini âlimlerin yaptığı Devband Hareketi ki bu hareket, Müslümanların fikrî ve amelî sermayelerini korumak ve dinle olan bağlarını devam ettirmek için dinî medreselerin kurulmasını gerekli görmekteydi. Diğeri ise, önderliğini Ahmed Han'ın yaptığı modernizm taraftarları ki bunlar da, batı kültürü ve

²⁴ Kâdyâniliğe karşı Mevlânâ Muhammed Anvar Şâh Kâşmîrî, Mevlânâ Murtaza Hasan Çândpûrî, Mevlânâ Ehmad 'Alî Lâhorî, Mevlânâ Habîbu'r-Rehman Ludhyânî, Mevlânâ Muftî Muhammed Şafî Devbandî, Mevlânâ Muhammed İdrîs Kândehevî, Mevlânâ Badr-i 'Alam Mîrath, Mevlânâ Muhammed 'Alî Câlândharî ve Kâzî Ehsânullah Şucâ'âbâdî gibi Devbandlı âlimlerin yaptıkları hizmetler Dâru'l-'Ulûm'un tarihinde önemli ve aydınlık bir babdır. (Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., c.1, bl.3, s.496-497)

²⁵ Mehmûd, Mevlânâ Muftî, "Dâru'l-'Ulûm Devband, Tehaffuz-ve-Ehyâ-i İslâm kî 'Alamgîr Tehrîk", (Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., içinde, s.108)

²⁶ Şâh Cihânpûrî, Ebû Salmân, "Dâru'l-'Ulûm Devband, Yâdgâr-i 'Azmat-i Eslâf", (Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., içinde, s.89)

²⁷ Rizvî, Sayyid Mehbûb, a.g.e., c.1, bl.2, s.173

²⁸ Brelvi, Dr. 'İbâdat; Mehmûd, Sayyid Fayyâz, Târîh-i Adbiyât..., c.9, s.26

onun maddî temellerini taklid ve modern ilimleri tenkid etmeksizin ve değiştirmeksizin benimsemeyi amaç edinmişlerdi. Gerçi Devband ve Aligarh öncülerinin her ikisi de, Delhi Koleji'nde Mevlânâ Mamlûk 'Alî'nin öğrencileri idiler. Ancak Muhammed Kâsım Nânotavi, Delhi Koleji'nin Arapça bölümünü Devband'a, Ahmed Han ise İngilizce bölümünü Aligarh'a taşımıştı²⁹.

Ahmed Han, dînin ıslahı çalışmalarında eski tarz eğitim gören âlimlere karşı tavır almıştır. Sadece Müslüman âlimlere karşı muhalefet etmemiş, aynı zamanda İngiliz müsteşriklerini de eleştirmekten çekinmemiştir. İslâm'ı aklî delillerle savunmak ve müsteşriklerin suçlamalarını delillerle reddetmek gayretinde olan Ahmed Han, Kur'ân üzerinde hiç kimsenin görüşüne bağlı kalmamıştır. Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili olarak eski hadis kitaplarında geçen olaylar Ahmed Han'a göre hiçbir değer ifade etmiyordu. O, aklî açıklamasını yapamadığı bir olay için tamamen yanlış olduğunu ifadeyle Hz. Peygamber'in bu işi yapmadığını söylerdi.³⁰ Ahmed Han, Hıristiyanlarla birlikte yeme içme meselesinde ise boğularak öldürülmüş bir hayvan etini yemenin âyet ve hadislerle caiz olduğunu söylemiştir. Ayakkabı giyerek namaz kılmak, ayakta bevletmek ve sakal kesmek gibi meselelerin cevazını dinden ispatlamaya çalışmıştır. Müslümanların eğitimi ve hakikî gelişimi için başka yolların seçilmesi yerine bu tür tartışmaların yapılması Ahmed Han ile Müslümanların arasını açmıştır.³¹

Ahmed Han, dîni duygulara fazla önem vermediği ve bir cemaat şuruyla hareket etmediği için dînin ıslahı çalışmasında başarısız olmuştur. Ancak, Ahmed Han'ın bu başarısızlığı sadece dînin ıslahı çalışmasıyla sınırlı kalmamıştır. Dîni meselelerde sınırı aşması neticesinde kendisine aşırı muhalefet edilmiştir. Ahmed Han, bundan başka âlimlerle çatışma neticesinde kendi dönemindeki âlimlerden de öte bütün müfessirlerin rivayetlerinin boş ve manasız şeyler olduklarını, onların Yahûdi âlimlerinin sadece mukallidi olmakla kalmadıklarını, onlardan da bir adım öne çıktıklarını söylemektedir. Bununla birlikte Ahmed Han, kendi görüşüne o kadar güvenmektedir ki bu hususta şöyle yazar: "Bizden başka bütün müfessirler ve eski âlimler, (filan) âyetin manasını ters anlamıştır. Ancak biz, bunu söylemekten korkmuyoruz".³² Ahmed Han'ın eğitim hareketi, âlimlerin itirazları neticesinde Müslümanların nezdinde şüpheli olmuş ve

²⁹ Nadvî, Mevlevî Muhammed İshâk Calis, a.g.e., s.,42-46

³⁰ Husayn, Surayyâ, a.g.e., s.57-58

³¹ Manglorî, Sayyid Tufayl Ehmadi, a.g.e., s.228

³² Tafsîr-i Sir Sayyid, Lâhor, 1995, c.2, s.100

dünyadaki diğer reformistler gibi hayatında sürekli muhalefet ile karşılaşmıştır.³³

Bununla birlikte Ahmed Han, Urdu Edebiyatı'na yeni bir şekil, yeni bir ahenk ve yeni bir sefer azmi kazandırmıştır. O, Urdu Dili'ne siyasî, millî, ahlâkî, tarihî ve felsefi kısaca her türlü konu ve düşüncenin sade ve etkili bir tarzda yazılabileceği bir güç kazandırmıştır. Ahmed Han, yazdığı makaleler vasıtasıyla batı düşüncelerini ve batılı şahsiyetleri çağdaşlarına tanıtmıştır. O, Urduca'yı canlı ve etkili bir dil kılmak için sürekli çalışmıştır. Ahmed Han, Urdu Dili ve Edebiyatı'nın gelişimini gösteren geniş bir tarihin yazılmasını gerekli görmekteydi. Nitekim O, Urdu Edebiyat tarihinin bir plânını da yapmıştı. Ancak, meşguliyeti ve zaman darlığı sebebiyle bu hususta etkili bir adım atamamıştır. Mükemmel bir Urduca lügat ihtiyacını dahi ilk önce Ahmed Han hissetmişti. Ahmed Han, Urduca gramerine 1840'ta ilgi göstermiş ve bir gramer de yazmıştı. Bu dönem, İngiliz idarecilerin de Urduca öğrenmeye ilgi duydukları dönemdi.³⁴

Genel olarak Urdu Dili ve Edebiyatı'nın özel olarak Urdu Nesri'nin Ahmed Han'ın yazılarından etkilenmekle kalmadığı; aynı zamanda O'nun yardımıyla geliştiği ve nihayet 19. yüzyıldaki her edebî üründe Onun düşünceleri ve nesir yazılarının etkisinin görüldüğü inkâr edilemez bir gerçektir. O dönemde, nazımda gazel üstün bir şiir sınıfı idi. Ahmed Han'ın tenkîdî düşüncelerinin etkisiyle "Encümen-i Pencâb"³⁵ kurulmuş (1868), modern nazım yazarlığı başlamış; şiirlerin mübalağa ve gül ile bülbül efsanesinden kurtarılması ve yararlı hale getirilmesine çalışılmıştır. Muhammed Hüseyin Azâd ve Altâf Hüseyin Hâlî, geleneksel gazeli bırakarak konulu nazımlar yazmaya ve edebiyatı ıslah etmeye çalışmışlardır.³⁶

Ahmed Han, Urdu şiirini ulusal ve ıslahî amaçlar için kullanmıştır. O, sanat için sanat taraftarı değildi. O, şiir vasıtasıyla ulusun düşüncelerinde değişiklik meydana getirmek istiyordu. Mevlânâ Hâlî'nin doğal şiir ile ilgili söyledikleri³⁷ ve Urdu şiirini topluma tabi kılma düşüncesi, gerçekte Ahmed Han'ın düşüncelerinin yankısıydı. Ahmed Han, gazele karşı değildi. Ancak, millî dirilişin gereği olarak O, koleje gazelin girişini yasaklamıştı. Nitekim

³³ Manglorî, Sayyid Tufayl Ehmâd, a.g.e., s.230

³⁴ Nizâmî, Halik Ehmâd, 'Aligarh kî 'İlmî Hidmât, Delhî, 1994, s.,13-18

³⁵ Bu derneğin tam adı, "Ancuman-i İşâ'at-i Matâlib-i Mufîde-i Pancâb"dır. 1868'de kurulan derneğin asıl amacı, önceden tayin edilmemiş türde şiir meclisleri düzenlemek idi. Bu türden ilk şiir meclisi, 1874'te düzenlenmiştir. Bunda mısra tarzı yerine bir unvan verilmiş ve yeni şairler, ilk kez şiirlerini okumuşlardır. Husayn, Surayyâ, a.g.e., s.283

³⁶ Ancam, Halik, Şibli kî 'İlmî-ve-Adbî Hidmât, "Şibli bahaysiyyat-i Şâ'ir", Ancuman-i Tarakkî-i Urdû (Hind), New Delhî, 1996, s.200

³⁷ Hâlî, Mukaddime-i Şi'r-o-Şâ'irî, Lâhor, 1984, s.112

Ahmed Han, İngiliz hocalar vasıtasıyla öğrencileri doğal şiire meylettirmiş ve doğal şiir, daha sonra ulusal şiir için bir basamak olmuştur. Ahmed Han'ın ulusal şiir tasavvuru, Hâlî, Nazîr Ahmed, Şiblî, Huşî Muhammed Nazîr, Zafer 'Ali Han, Muhammed 'Ali gibi zatların ulusal şiirlerinin temel dinamiği olmuştur. İşte bu ulusal şairlik, daha sonra vatanın bağımsızlığını kendine hedef yapmıştır.³⁸

Ancak, Ahmed Han'ın yaptığı en önemli iş Urdu Nesri'ni geliştirmek ve yaymak olmuştur. Ondan önce Urdu Nesri'nin bütün sermayesi, hikâye tarzında yazılmış edebî eserlerden oluşmaktaydı. Nesir olarak ilmî ve edebî konular çok az yazılmıştı. Bu dönemin sermayesi, üç kısma ayrılabilir:

- 1- Fort William Koleji'nin nesri
- 2- Gâlib'in mektuplarının nesri
- 3- Delhi Koleji'nin nesri

Fort William Koleji aracılığıyla yazılan nesirlerin temel maksadı, Urduca bilmeyen İngiliz idarecilere Urduca öğretmektir. Bunun için burada çeşitli ilimlerden tercüme veya diğer dillerin manzum destanlarından alınmış kitaplar yayımlanmıştır. Kolejde gerçekleştirilen edebî reformlar, dil ve üslup ile ilgili olup konularla alakası yoktu. Buradaki kalem ehli, zor üslûbdan kaçınarak sade ve anlaşılır bir dilde hikâyeler yazdılar.

Renkli ve süslü dil yerine, akıcı ve doğal ibareler yazan Gâlib, kalbî ilhamlarını, zihnî düşüncelerini, kâinatın sırlarını, müşahede ve tecrübelerini, doğru, gerçek, doğal, ancak büyüleyici şekilde beyan etmiştir.

Delhi Koleji'nin yazarları, eserleriyle ilmî nesri geliştirmişlerdir. Özellikle Râm Çandar'ın ülkenin ıslahı ve zamanın gereklerini göz önünde tutarak her türlü konuda yazdıkları, O'nun kişisel gazetesi "Favâ'idu'n-Nâzirîn" ve "Muhibb-i Vatan"da yayımlanmıştır.

Urdu Nesri'nin bu sınırlı sermayesinden Ahmed Han da faydalanmıştır. Bir reformcu olan Ahmed Han, kendi düşüncelerini açıklamak için Urduca'nın yetersiz olduğunu görünce yeni bir tarz geliştirmiştir. Ahmed Han, bu tarzda genellikle süslü ibarelere, edebî üslûba (kompozisyon) ve geleneksel yazı güzelliğine önem vermez; aksine maksadını açık ve akıcı bir şekilde beyan etmeyi gerekli görürdü. Tehzîbu'l-Ahlâk vasıtasıyla mümkün olduğunca Urdu Dili ve Edebiyatı'nı geliştirmeye çalışan Ahmed Han, kelimelerin uygun ve konuşma dilinin temiz olmasına çalışmış ve sadeliğe önem vermiştir.³⁹ "Nitekim Tehzîbu'l-Ahlâk, Urduca'da

³⁸ Nizâmî, Halik Ehmad, a.g.e., s.,14-16

³⁹ Husayn, Surayyâ, a.g.e., s.,283-286; Tahzîbu'l-Ahlâk, 1875, c.2, sayı.1, s.3

sadece gazeteciliğin temelini atmamakla kalmamış, aynı zamanda sonraki yüzyılda görülen faaliyetler, bizzat Tehzîbu'l-Ahlâk sayesinde gerçekleşmiştir".⁴⁰

Ahmed Han, kitap ve yazıları vasıtasıyla Urdu Edebiyatçılarının dikkatini, yapıcı, ahlâkî ve faydacı bir edebiyata çekmiştir. Onun düşüncelerinden etkilenen ilim ve sanat erbabının oluşturduğu edebî ekol, Aligarh Hareketi adıyla meşhur olmuştur. Onun arkadaşları da kolay bir dilde düşüncelerini ifade ettiler. Nitekim bu hareketin etkisiyle 19. yüzyılın son çeyreğinde, Urduca'da Muhsinu'l-Mulk, Vakâru'l-Mulk, Çerağ 'Ali, Muhammed Hüseyin Âzâd, Nazîr Ahmed, Altâf Hüseyin Hâlî, Şiblî Nu'mânî ve Zekâullah⁴¹ gibi edebiyatçılar ortaya çıkmıştır.⁴²

Ahmed Han'ın düşüncelerine kendisi hayattayken muhalefet edilmeye başlanmıştı. "Ahmed Han'a muhalif olanların dayandıkları iki kaynak vardı. Maulvî İmdâd 'Alî ve Maulvî 'Alî Bahş. Yani, Ahmed Han'a ne kadar muhalefet edilmişse, bu muhalefetin kaynağı bu iki zat idi. İmdâd Ali, Ahmed Han'dan Tehzîbu'l-Ahlâk'ı kapatmasını ve o ana kadar ortaya koyduğu görüşlerinden dönmesini ve tevbe etmesini de istemişti".⁴³ Bu ihtilaflar, daha ziyade Onun dinî düşünceleriyle ilgiliydi. Ancak bazı edebiyatçılar, Onun edebî düşüncelerine de muhalefet etmişlerdi. Bunlar, Ahmed Han, Hâlî ve Muhammed Hüseyin Âzâd'ın bakış açılarını eleştirmektedirler. Bunlar arasında ilk sırada Ekber İlahâbâdî (1846-1927) gelmekteydi. Ekber İlahâbâdî ve arkadaşları, Avadh Panç adlı gazetede (1877) Hindustan, özellikle Lakhnov ve Avadh'ın her şeyinin kusursuz olduğunu ve ıslaha ihtiyaç olmadığını söylüyorlardı. Bu gazete, Ahmed Han ve arkadaşlarını bir süre alay konusu yapmıştır.

Kısacası, akide ve esaslarda sağlam, modern ilimlerin ve Batı kültürünün iyi yönleriyle mücehhez, öz güvenle İslâm âlemindeki önderlik boşluğunu dolduracak gençlik yetişmemişti. Ahmet Han, bu hususu 1890'da yazdığı bir makalede: "İlginçtir ki eğitim alanlar ve kendilerinden ulusal hizmet beklenenler, bizzat şeytan ve en kötü kavim olup gitmekte".⁴⁴

⁴⁰ Nizâmî, Halîk Ehmad, a.g.e., s.13

⁴¹ Munşî Zakâullah (1832-1915) 1866'da Scientific Society'nin üyesi olmuştur. Batı ilimlerine dair kitapların Urduca'ya tercüme edilmesini savunmuştur. Onun kitaplarının çoğu İngilizce'den tercümedir. Kolejin yönetim kürulu üyesi olarak da görev yapmıştır. Matematik, tarih, edebiyat, felsefe ve coğrafya konularında kitaplar yazmıştır. "Târîh-i Hindûstân" ve "Târîh-i Ahd-i İngilişiyah" önemli kitaplarındandır. Bunlara ilaveten Kraliçe Victoria ve Hâcî Samî'ullah Hân'ın biyografisini de yazmıştır. Husayn, Surayyâ, a.g.e., s.292

⁴² Husayn, Surayyâ, a.g.e., s.,286-289

⁴³ Nadvî, Mevlevî Muhammed İshâk Calîs, a.g.e., s.49; İkrâm, Şeyh Muhammed, a.g.e., s.,90-93; Ancam, Halîk, a.g.e., "Şiblî or Str Sayyid", s.39

⁴⁴ Nedvî, Mevlevî Muhammed İshâk Calîs, a.g.e., s.53

sözyle ifade etmiştir. Hâlî de, ömrünün sonlarında kolejin öğrencilerini görerek ümitsizliğe düşmüştür. Şiblî ise, İngilizce bilen tabakanın işe yaramaz bir grup olduklarını, din bir yana geniş görüşlülük, bağımsızlık ve yüksek cesaretin adının dahi olmadığını, sadece kot pantolon gösterisi olduğunu söylemektedir.⁴⁵

Nedve Ekolü

Grup taassubu ve furuî meselelerdeki görüş ayrılıkları, Müslümanların tarihini lekelemişti. Hindustanlı âlimler ve meşhur şahsiyetlere küfür damgası vurmak yaygındı. Bütün ümmet, mukallid-gayri mukallid, ehl-i hadis-ehl-i fıkıh şeklinde gruplara ayrılmıştı. Bütün gruplar, sanki farklı bir dindenmiş gibi birbirleriyle çatışmaktaydılar. Gruplar, bütün güçlerini namazda açıktan âmin, elleri kaldırma ve imamın arkasında kıraatin isbat ve reddine sarf etmekteydiler. Fıkıhın cüzleri ve ihtilafli meseleler üzerine kalın kalın kitaplar yazılmaktaydı. Tartışma, yergi ve küfürden de öte şiddet, her tarafa yayılmıştı. Bu dönemde yayımlanan kitaplarda, karşılıklı nefret duygusu rol oynamaktaydı.

Peyderpey çalan tehlike çanları, eski medreselerde bir uyanış ve hareketlilik meydana getirememişti. Arapça eğitim yapan eski medreseler, Kur'ân ve Sünnet doğrultusunda eğitime ağırlık vermekle birlikte batı kültürü ile gelen yeni meselelere ilgi gösterme ve Hind toplumundaki çatışmadan kaynaklanan yeni sorulara cevap verme kaygısını gütmemişlerdi. Onlar, atak olmak yerine savunma konumunda olmayı yeterli görmüşlerdi.

Nedvetü'l-'Ulemâ'dan önce, Arapça eğitim yapan eski medreselerde yaygın olan müfredatta felsefî kitaplara fazla yer verilmekteydi. Bunun aksine dinî ilimlere özellikle Kur'ân, Hadis ve Fıkha çok fazla önem verilmezdi. Bu dönemde yaygın olan müfredat, Nizamiyye Medresesi'nin⁴⁶

⁴⁵ Nedvî, Mevlevî Muhammad İshâk Calîs, a.g.e., s.,52-54; Ancam, Halîk, a.g.e., "Şiblî or Sir Sayyid", s.45

⁴⁶ Mollâ Nizâmu'd-Dîn Lakhnâvî, ö. h.1161/1748; Şiblî'nin Müslümanların eğitim sistemi ile ilgili yazdıkları ve Ders-i Nizâmîyye ile eski ve yeni eğitim sistemini karşılaştırması kendisinin zihni keyfiyetini ortaya koymaktadır. Şiblî, 1883'te "Ulamâ-i İslâm aur Unhîn se Hitâb" adlı makalesinde, Ders-i Nizâmîyye'de Yunan Felsefesine dair kitapların fazla olduğunu, buna mukabil dinî kitapların sayıca denk olmadığını yazmış ve âlimlerin insafa gelmelerini istemişti. Fikr-o-Nazar, "Adab aur Maşriki Târîh kâ Mahzan – Şiblî", (3 aylık dergi, özel sayı), Aligarh Muslim University, Aligarh, Hindustan, Haziran, 1996, s.113; İkrâm, S. M., Yâdgâr-i Şiblî, İdâre-i Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1994, s.112; Muhammed Kâsım Nânôtavî de, Daru'l-'Ulûm Devband için önerdiği müfredattan Meybezî'nin dışındaki felsefi kitapları çıkarmıştır. Ancak Hindustan'ın genel eğitim atmosferinin etkisiyle keza Deoband'ın diğer hocalarının isteği ve baskısıyla Onun vefatından sonra tedricî olarak felsefe ve mantık kitapları müfredata dahil edilmiştir. Muhammedu'l-Hasanî, Sayyid, Sîrat-i Mevlânâ Muhammed 'Alî Mongîrî, Karâçî, 1980, s.,70-86

müfredatının bozulmuş şekliydi. Bu müfredatta okumaya önem verilirken, meslekî eğitime daha az önem verilir. Mantık ilmine dair kitaplar gereğinden fazlaydı. Bu ilme dair 15 kitap müfredatta mevcut iken tefsir alanında Beyzâvî ve Celâleyn'den başka kitap yoktu. Müfredatta edebiyatın payı çok azdı. Dahası tarih ve coğrafya ilmine dair dersler hiç yoktu.

XIX. yüzyıla gelindiğinde bu müfredat, her türlü değişiklik ve eklemeyi reddetmişti. Konular, kitaplar ve eğitim tarzında, Nizamiyye Medresesi ve XVIII. yüzyılda Ezher Ulemâsı zamanında oluşturulan tarzda ısrar edilmişti. İslâm Hukûkunu genişletme ve bu meselelerde ictihaddan faydalanma terk edilmişti. Bu müfredatta değişiklik yapıldığında ise, müfredata eklenen kitaplar, daha ziyade şerh ve hâşiyelerden oluşmaktaydı. Tasnif ve tahkik alanında hiç çalışma yapılmamaktaydı. Böyle bir müfredat ile öğrencilerde şüpheli eğilimlerin ortaya çıkması kaçınılmazdı.

Hindustan ve diğer İslâm ülkelerindeki (Türkiye, Mısır) dinî medreseleri, eğitim sistemlerini ve müfredatlarını inceleyen Nedvetu'l-'Ulemâ'nın kurucuları, 1895'te örnek bir üniversitenin kurulmasını, İslâmî medreselerin birbirine bağlanmasını ve iki üç büyük medresenin (mesela, Medrese-i İslâmiyyah Devband, Medrese-i Fayz-i 'Âm Kânpûr, Medrese-i Ehmadiyyah Arah) üniversite sayılarak bütün küçük medreselerin bunlara bağlanmasını kararlaştırırlar. Ancak son iki öneri, Hindustan'da daha önce uygulanmadığı için kabul görmemiştir.⁴⁷

Nedvetu'l-'Ulemâ hareketi, Devband ve Aligarh Hareketi'nden sonra başlamıştı. 1857'den sonra İngilizlerin tam hâkimiyeti neticesinde, Müslümanların kötü durumlarını ıslaha yönelik başlatılan hareketler içerisinde birbirine zıt iki eğilim vardı. Aligarh Hareketi, Batının rengiyle renklenmeye bir çağrı iken; Devband, Batının izini taşıyan her şeyden kaçınmayı öğütlüyordu. Bunların aksine Nedvetu'l-'Ulemâ'nın kurucuları, İslâm'ın Batıya karşı nefreti öngörmediğini ve doğunun her şeyine kucak açmanın da îmânın gereği olmadığını söylüyorlardı. Eskinin iyisini, modernin yararlı olanını almak Nedve'nin çağrısıydı. Dâru'l-'Ulûm Devband ve Nedvetu'l-'Ulemâ'nın kurucularının beslendiği fikrî kaynak aynı idi. Yani, Nedve'nin ilmî ve manevî bağı da Şâh Veliyyullah âilesine dayanmaktaydı.⁴⁸

Eğitim sisteminde meydana getirilen eski-yeni, dinî-dünyevî çatışmasından en çok Müslümanlar zarar görmüşlerdi. Aligarh Hareketi'nin aksine Nedve Hareketi'nin esası, halis dinî olmasıydı. Yani bu harekette Müslümanların çöküşünün asıl sebebi, dinden yüz çevirme ve doğru dinî eğitimden mahrumiyet olarak tespit edilmişti.

⁴⁷ Nadvî, Mevlevî Muhammed İshâk Calîs, a.g.e., s.,63-79;122

⁴⁸ Nadvî, Mevlevî Muhammed İshâk Calîs, a.g.e., s.55-56;215

Bu harekette alimlere merkezî bir yer verilerek onlar, ümmetin ilerleyişi ve çöküşü, ıslahı ve bozuluşunun asıl sorumluları sayılmışlardır. Alimlerin öncülük etmediği bir ıslah hareketinin hakîkî mânâda başarılı olamayacağı vurgulanmıştır.

Nedve Hareketi'nin geliştiği ortam, halkın İngilizce eğitimine âşına olduğu ve Ahmed Han'ın eğitim hareketinin her şehir ve kasabada yankılandığı bir ortamdı. Zamanın yeni yönü ve tarihin yeni akışı, onların gözlerinin önündeydi. Her iki ekolün mensupları, düşüncelerinde, hislerinde, dillerinde ve ıstılahlarında ne kadar büyük farklılık ve uçurum meydana geldiğini görmekteydiler. Bunun da yegane çözümü, âlimlerin zamanın ihtiyaçlarına vakıf olmalarını temin etmekten geçmekteydi.

Nitekim bu amaçla Nedve, geleneksel ilimleri okuyanları zamanın ihtiyaçlarına vakıf kılmak, İngiliz kolejlerinde batı ilim ve sanatına dair eğitim alanlara dinî eğitim vermek, İngilizce ve gerektiği kadar modern ilimleri müfredata dahil etmek, onları geleneksel ilimlerle birlikte okutmak, modern eğitim almış tabaka ile bu hareketin taraftarlarını yakınlaştırmak için önemli kişilerle irtibat kurmayı hedeflemiştir.⁴⁹

Nedve, eski ve yeni, bir başka ifadeyle Devband ve Aligarh'ın toplamı bir kurum olma iddiasındaydı. Ancak, bunu başaramamıştır. Çok geçmeden Nedve, kendisini diğer kurumlara karşı rakip olarak görmüştür. Nedve erbabı, her iki eğitim kurumu yani Devband ve Aligarh ile ortak çalışma yapacağını iddia etmişse de, bu iki kuruma karşı muhalefet ede gelmiştir.⁵⁰ Çünkü Şiblî, Aligarh'a geldikten bir süre sonra burada okutulmakta olan ilimler arasında klasik ilimler ve kültürün olması gerektiği konumda olmadığını farketmiş; ayrıca, buradan mezun olanların yüzeysel bir bakış açısına ve köle zihniyetine sahip olduklarını görmüştü. Şiblî, kolej erbabı hakkında şunları söyler: "İngilizce bilen tabakanın işe yaramaz bir grup olduğunu, din bir yana, geniş görüşlülük, gerçek bağımsızlık ve yüksek cesaretin adının dahi olmadığını, sadece kot pantolon gösterisi olduğunu söylemektedir".⁵¹

SONUÇ

Egemen ulusun yönetilen ulusu hayatın her alanında etkilediği gerçeğinden hareketle, Hindistan'daki İngiliz hâkimiyeti de sadece edebiyat, ilim, din, eğitim, fikir, siyâset alanında değil, aynı zamanda medenî hayatta da etkili olmuştur. İngilizlerin üstünlüğünden etkilenen bazı kimseler, o kadar ileri gitmişlerdir ki din hariç her hususta İngilizler gibi olunması

⁴⁹ Nadvî, Mevlevî Muhammed İshâk Calîs, a.g.e., s.59-60;113

⁵⁰ İkrâm, Şeyh Muhammed, a.g.e., s.,189-193

⁵¹ Ancam, Halîk, a.g.e., "Şiblî aur Sir Sayyid", s.45

gerektiğini söylemeye başlamışlardır. Halk sathında Müslümanlar arasında üç ekol ortaya çıkmıştır. Birincisi, her yeni şeyi reddeden eski kültür, gelenek ve görenek taraftarları; Devband Medresesi bu gurupta yer almıştır. İkincisi, her eski şeyi reddeden yenilikçiler. Nitekim Ahmet Han'ın ıslah ve terakkî hareketi bu dereceye kadar ulaşmıştır. Üçüncüsü, geleneğe yenilik katarak zamanla birlikte yürümek isteyen uzlaşma taraftarı Nedve Ekolü. Ancak, bu uzlaşmacı tutumu sebebiyle son tabaka her iki ekol tarafından da reddedilmiştir. Kısacası, İngilizlerin Hindistan'a getirdikleri ile, devlet sisteminden alarak en küçük birime kadar hayatın her alanı batının rengi ile renklenmiştir. Hint halkının duygu, düşünce ve uygulama tarzında değişiklik meydana gelmiştir. Milliyetçilik hissi, cumhuriyet tasavvuru, düşünce özgürlüğü, insan hakları bilinci, bilim ve teknolojiye ilgi ve hukukun üstünlüğü düşüncesi gibi hususlar İngilizlerin 1857'deki hâkimiyetinden sonra yaygınlaşmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

- 'Abdu'r-Rasûl, Sâhibzâde, *Târîh-i Pâk-ve-Hind*, Lâhor, 1964, (II. bl., Ahd-i Salâtın)
 Ancam, Halîk, *Şibli kî 'İlmî-ve-Adbî Hidmât*, Ancuman-i Tarakkî-i Urdû (Hind), New Delhi, 1996
 Brelvî, Dr. 'İbâdat-Mehmûd, Seyyid Feyyâz, *Târîh-i Adbiyât-i Musalmânân-i Pâkistân-ve-Hind*, Pencâb University, Lâhor, 1971
 Dâr, Surayyâ, *Şâh 'Abdu'l-'Azîz Muhaddis Dehlevî or Un kî 'İlmî Hidmât*, İdâre-i Sakâfet-i İslâmiyye, Lâhor, 1991
 Fikr-o-Nazar, "Adab aur Maşrikî Târîh kâ Mahzan – Şibli", (3 aylık dergi, özel sayı), Aligarh Muslim University, Aligarh, Hindustan, Haziran, 1996
 Hâlî, *Mukaddime-i Şi'r-ve-Şâ'irî*, Lâhor, 1984
 İkrâm, Şeyh Muhammed, *Ab-i Kevser*, Lâhor, 1990 (14. bs.)
 İkrâm, Şeyh Muhammed, *Mevc-i Kevser*, İdâre-i Sakâfat-i İslâmiyyah, Lâhor, 1990
 Manglorî, Sayyid Tufayl Ehmâd, *Musalmânân kâ Roşan Mustakbil*, Hammâdu'l-Kutbî, Lâhor
 Muhammedu'l-Hasanî, Sayyid, *Sirat-i Mevlânâ Muhammed 'Alî Mongîrî*, Karâçî, 1980
 Nadvî, Mevlevî Muhammed İshâk Calîs, *Târîh-i Nadvatu'l-'Ulamâ*, Lakhnov, 1983
 Nizâmî, Halîk Ehmâd, *'Aligarh kî 'İlmî Hidmât*, Delhi, 1994
 Rizvî, Sayyid Mehbûb, *Târîh-i Dâru'l-'Ulûm Devband*, Kutubhâne-i Merkez-i 'İlm-o-Adab, Karâçî, 1976-77
Tafsîr-i Sir Sayyid, Lâhor, 1995
Tahzîbu'l-Ahlâk, 1875
 Tarîn, Rûbinah, *Multân kî Adbî-ve-Tahzîbî Zindigî mîn Sûfiyâ-yi İkrâm kâ Hissah*, Multân, 1989
 Tayyib, Kârî Muhammed, *Târîh-i Dâru'l-'Ulûm Devband*, Karâçî, 1972